

Кулик О. Д.

ЕВОЛЮЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОЛІПРЕДИКАТИВНИХ РЕЧЕНЬ У ЛІНГВІСТИЦІ

У пропонованій статті простежено еволюцію лінгвістичних поглядів на природу поліпредикативного речення; висвітлено основні етапи його вивчення; визначено статус досліджуваних конструкцій у синтаксичній системі мови; встановлено перспективи дослідження визначеної проблеми в україністиці. На основі аналізу наукових праць автор робить висновок про те, що проблема такого типу речень і до сьогодні залишається актуальною.

Ключові слова: предикативні одиниці, поліпредикативні речення, синтаксична система, етапи дослідження.

В предлагаемой статье прослежена эволюция лингвистических взглядов на природу полипредикативного предложения; отражены основные этапы его изучения; определен статус исследуемых конструкций в синтаксической системе украинского языка; установлены перспективы исследования данной проблемы в украинистике. На основе анализа научных трудов автор делает вывод о том, что проблема такого типа предложений до сих пор остается актуальной.

Ключевые слова: предикативные единицы, полипредикативные предложения, синтаксическая система, этапы исследования.

The present article follows the evolution of linguistic views on the nature of a polypredicative sentence; it also highlights main stages of its study, determines the status of constructions subject to research within the syntactical system of the Ukrainian language, and evaluates prospects for further research of this problem in Ukrainian linguistics. Basing on the analysis of research works, the author concludes that the problem of such sentence type retains its relevance up to our time.

Key words: predicative units, polypredicative sentences, syntactical system, stages of research.

Упродовж останніх десятиліть ХХ та початку ХХІ ст. усе більше уваги в мовознавстві приділяють вивченню синтаксису як системи різнорівневих одиниць. На думку вчених, синтаксис складного речення є тією ділянкою мовознавства, яка потребує поглибленого опрацювання у зв'язку з суперечливим характером багатьох теоретичних положень, починаючи від загальної типології складного речення і закінчуючи розглядом конкретних видів і різновидів складних конструкцій.

В українському мовознавстві складні синтаксичні структури досліджували такі вчені, як К. Ф. Шульжук, О. Є. Вержицький, Б. М. Кулик та інші; окремі різновиди поліпредикативних речень вивчають І. К. Кучеренко, Г. М. Горяна, С. І. Дорошенко та ін.

Питання статусу поліпредикативних речень є дискусійним. Одні синтаксисти не виокремлюють такі речення в самостійний тип, обстоюючи положення про те, що в поліпредикативному реченні тільки повторюються структурні схеми, спільні з мінімальними простими й елементарними складними реченнями, і тому вони “становлять об’єкт синтаксичного опису лише з боку репрезентованих у них комбінацій” [8, с. 654]. Інші дослідники вважають, що поліпредикативні речення – не механічні комбінації мінімальних структур, а особливі конструкції на рівні складних речень.

Оскільки вивчення поліпредикативних речень має чимало “білих плям”, лишається ще багато нез’ясованого, на сьогодні немає єдиного усталеного погляду на ці конструкції. Тому в лінгвістиці вищезгадані синтаксичні структури позначаються різними термінами, як-от: поліпредикативні речення (Г. П. Уханов); складні багатокомпонентні речення (Г. Ф. Калашникова, К. Ф. Шульжук); ускладнені складні речення (Г. Ф. Гаврилова); складні речення ускладненого типу (М. В. Симулик); багаточленні складні речення (Б. М. Кулик); складні синтаксичні конструкції (Н. С. Валгіна) та ін.

Мета наукової розвідки – простежити історію та сучасний стан вивчення поліпредикативних речень у лінгвістичній науці.

Ураховуючи, що чільне місце в процесі комунікації займає речення, його специфіка привертала й привертає увагу багатьох дослідників. Л. Мацько зазначає, що “стилістичні можливості синтаксичних структур виявляються в їх протиставленні за одним типом ознак. Так, при зіставленні односкладних речень з двоскладними, неповних з повними, простих із складними виявляються їх стилістичні функції... Синтаксис через свій конструктивний характер (здатність до побудови нових структур з нового матеріалу) повинен би мати більші, ніж лексикологія, стилістичні потужності, бо включає в себе й стилістичні можливості лексики та морфології... Щоб оволодіти стилістикою української літературної мови, відчувати її в усіх підсистемах, треба ґрунтовно опанувати звуковим ладом, збагатитися словниковим і фразеологічним матеріалом, знати граматичну будову цієї мови” [4, с. 60–61].

Складне речення формують дві й більше предикативні одиниці. Складне речення є конструкцією, тісно пов'язаною з простим реченням, але відрізняється від нього як за будовою, так і за характером повідомлення. Відмінність між простим і складним реченням у комунікативному плані виявляється передусім в обсязі тих повідомлень, які вони передають.

Складне речення у східнослов'янському мовознавстві досліджують упродовж кількох століть. Проте й до цього часу не окреслено його меж, відсутня усталена класифікація.

Лінгвісти засвідчують, що складні речення виникли значно пізніше, ніж прості, причому первісний тип складних конструкцій становили безсполучникові. Сполучникові (складносурядні і складнопідрядні) структури з'явилися згодом. Історично найпізнішим структурним типом речень є складнопідрядні речення. На базі складних речень мінімальної будови (елементарних, двокомпонентних) утворилися складні ускладнені (неелементарні, багатоконпонентні) конструкції, що свідчить про високий ступінь розвитку мислення і мови.

Складне речення в українській граматичній літературі здавна кваліфікувалося як “зложене положеніє”, “складчасте речення”, “сполука речень”. Як об'єднання простих речень трактували його російські мовознавці початку ХХ ст. П. Фортунатов, О. Шахматов, О. Пешковський. Таке тлумачення їх цілком влаштовувало, оскільки до складного цілого (об'єднання речень) відносили всі конструкції, що склалися з двох чи кількох речень. О. Пешковський зазначав із цього приводу: “Термін “складне речення” ми відкидаємо, оскільки він називає декілька речень одним “реченням” і тим створює плутанину” [5, с. 213]. На думку вченого, складне речення – це “союз речень”, і тому воно не повинно називатись реченням.

Однак російський лінгвіст В. Богородицький трактує складне речення як єдине зв'язне ціле. Він зазначає: “У кожному складному реченні його частини складають єдине зв'язне ціле так, що взяті окремо вже не можуть мати цілком попереднього смислу або навіть зовсім неможливі, подібно до того як морфологічні частини слова існують тільки в самому слові, але не окремо від нього” [7]. Цю ідею розвинули В. Виноградов, М. Пospelов, Л. Максимов та ін. Так, М. Пospelов трактує складне речення як таке єдине ціле, у “якому “речення”, що його складають, органічно пов'язані одне з одним, залежать одне від одного і зумовлюють одне одного” [6, с. 340]. В. Виноградов зазначає, що складне речення є єдиним інтонаційним і смисловим цілим, частини якого лише “за своєю зовнішньою будовою більш-менш однотипні з простими реченнями” [1, с. 499]. У зв'язку із зазначеними підходами українські мовознавці (Л. Булаховський, І. Вихованець та інші) теж почали трактувати частини складного речення як такі, що є простими реченнями лише умовно.

Отже, складне речення – це синтаксична конструкція, що складається з двох і більше предикативних одиниць, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком, які становлять семантичну, структурну, інтонаційну та комунікативну єдність.

Спроби ж визначити місце поліпредикативного речення в синтаксичній системі не привели лінгвістів до єдиної думки, оскільки існують різні погляди на природу складних речень. Увагу дослідників поліпредикативні речення привернули ще в кінці ХІХ століття й з того часу, а особливо з другої половини ХХ століття, інтерес до цієї ділянки синтаксису постійно зростає.

У наукових граматиках та посібниках ХІХ століття згадуються деякі різновиди складних речень, з'являються такі терміни як “супідрядність”, “включення”, “послідовна підрядність”. Вивчення складних речень “вищого порядку” дослідники поділяють на чотири етапи.

Перший етап дослідження поліпредикативних речень – 50-ті – 70-ті роки ХХ століття. І. Василенко, Н. Ганцовська, Г. Калашникова, З. Литвина, В. Шитов та інші, роботи яких присвячені окремим видам поліпредикативних речень, за основу досліджень взяли структурні типи, різновиди та варіанти досліджуваних конструкцій, сполучуваність, характер розташування та засоби зв'язку між компонентами, спостереження за використанням поліпредикативних речень у різних функціональних стилях. Мовознавці аналізували складний та великий за обсягом мовний матеріал і, що важливо, одночасно створювали методу такого аналізу. До середини 60-х років вималювалися загальні та часткові закономірності побудови поліпредикативних конструкцій, почалося вивчення їх у інших мовах, зокрема в українській.

З другої половини 70-х–90-ті роки (ІІ етап дослідження поліпредикативних речень) продовжується накопичення матеріалу в роботах описового характеру. На другому етапі дослідження учені більше звертають увагу на складні конструкції, що включають у себе більше трьох предикативних одиниць, розширюється дослідження складних синтаксичних конструкцій. У цей період ведуться спроби зрозуміти специфіку складних синтаксичних конструкцій, як найвищої ланки ієрархічного розподілу синтаксичних одиниць, їх нової якості.

Пошуки специфіки багаточленних речень призвели до ідеї багатомірної класифікації таких конструкцій, нової термінології всіх поліпредикативних речень, а не окремих їх різновидів.

Другий етап дослідження завершується пошуками закономірностей побудови поліпредикативних речень, їх виділенням в окрему підсистему складного речення. Синтаксис складного речення поповнюється новою інформацією про функціонування складнопідрядних і складносурядних речень у складі більш складних синтаксичних побудов.

Третій етап дослідження поліпредикативних конструкцій починається з другої половини 70-х років. У цей період з'являються узагальнені дослідження, у яких науковці намагаються системно й багатоаспектно описати особливості структури, семантики й функціонування складних речень з різними видами зв'язку та сполучуваності предикативних одиниць у їх складі [2, с. 26].

Третій етап ознаменувався вивченням складних багатокомпонентних речень як цілісного об'єкту і як об'єкту багатоаспектного. Складні конструкції досліджуються в логічному, структурному, семантичному й комунікативному аспектах. На цьому етапі дослідження поліпредикативне речення розглядається як синтаксична одиниця, що функціонує в системі мови.

Вирішення нових питань, що виникли на III етапі вивчення поліпредикативних речень, вимагало в якості допоміжних засобів залучення інших наук та нелінгвістичних прийомів аналізу. Складність об'єкта, його зв'язок з мовною дійсністю – обсягом оперативної пам'яті людини, ситуацією мовлення, фондом знань того, хто говорить (пише) і сприймає, дали можливість розглядати багатокомпонентні речення з погляду сприйняття читача (слухача) й застосувати дані психології. Використання даних психології в аналізі поліпредикативних речень дало можливість виявити в цій підсистемі такі правила й способи структурування, що максимально дають можливість використовувати обсяг короточасної пам'яті [2]. Дав можливість застосувати дані не тільки психології, але й теорії інформації, й теорії імовірності, комплексний підхід до складного поліпредикативного речення [2; 3]. Такими результатами закінчився третій період дослідження полі предикативних речень.

Подальший розвиток теми, детальне вивчення поліпредикативних речень, застосування методик інших наук, постановка нових проблем реалізуються на четвертому етапі вивчення досліджуваних речень (II половина 90-х років – перша половина 2000-х років). У цей період мовознавцями аналізуються засоби зв'язку поліпредикативних речень в зіставному аспекті; проводиться дослідження типів багатокомпонентних речень та розглядається використання їх у функціональному аспекті; уживання складних багатокомпонентних речень у поетичному мовленні; використання їх в окремому художньому творі як показник стилю автора; аналіз експресивного синтаксису в структурі й семантиці поліпредикативних речень тощо.

Отже, поліпредикативні речення є історично найпізнішим структурним типом речень. Незважаючи на тривалий час їх вивчення, у мовознавстві наявні різні підходи до їх аналізу, відсутня усталена класифікація цих структур.

Предикативні одиниці, що входять до складу поліпредикативного речення, іноді доволі тісно переплітаються між собою, тому потрібен чіткий аналіз, що визначає кількість і межі предикативних частин та, відповідно, правила вживання розділових знаків у письмовому мовленні та інтонування – в усному. У цьому вбачаємо перспективи наших подальших досліджень.

Література:

1. Виноградов В. В. Основные принципы русского синтаксиса в “Грамматике русского языка” АН СССР / В. В. Виноградов // Известия АН СССР – Т. 3. – Вып. 6. – 1954. – С. 497–505.
2. Калашникова Г. Ф. Многокомпонентные сложные предложения в современном русском языке / Калашникова Г. Ф. – Харьков : Высшая школа, 1979. – 160 с.
3. Козицька О. А. Семантична структура контамінованих складнопідрядних багатокомпонентних речень / О. А. Козицька, В. С. Левчик // Педагогічний пошук : наук.-метод. вісник – 2010. – № 4. – С. 12–16.
4. Мацько Л. І. Стилїстика української мови : [підруч. для студ. філол. спец. вищ. навч. закл.] / Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / Пешковский А. М. – М. : Просвещение, 1943. – 452 с.
6. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М., 1950. – С. 338–354.
7. Тимошенко П. Д. В. О. Богородицький як дослідник української мови / П. Д. Тимошенко // Українська мова в школі. – 1957. – № 2. – С. 12–13.
8. Шкурятяна Н. Г. Сучасна українська літературна мова : [навч. посібник; модульний курс] / Н. Г. Шкурятяна, С. В. Шевчук. – К. : Вища школа, 2011. – 823 с.